

Muhammed Gazzâlî
(1917-1996)

Günümüz İslâm düşünürlerinden Muhammed Gazzâlî, Mısır'ın Buhayra vilayetinde doğdu. Babasının İmam Gazzâlî'ye olan hayranlığından dolayı kendisine "Gazzâlî" nisbesi verildi. On yaşında Kur'an hıfzını tamamladı. İskenderiye'de Ezher'e bağlı medreselere beş yıl devam ederek orta öğrenimini tamamladı. Bu arada Hürmüz Camii'nde hatiplik yapan Hasan el-Bennâ ile tanıştı. 1937 yılında Ezher Üniversitesi Usûlü'd-dîn Fakültesi'ne kaydoldu ve burayı 1941'de bitirdi. Ezher'de öğrenciyken İhvân-ı Müslimîn teşkilatına üye oldu ve Hasan el-Bennâ'ya yakın isimler arasında yer aldı. 1948 yılında İhvân-ı Müslimîn teşkilatı üzerindeki baskıların yoğunlaşması sonucu Gazzâlî tutuklandı ve bir yıl kadar hapis yattı. Sıkıntılı geçen bu hapis döneminde bilhassa gençleri sükûnete davet etti.

Gazzâlî Mısır Camiler İdaresi müdürlüğü, İslâmî Tebliğ Genel müdürlüğü ve Vakıflar Bakanlığı sekreterliği gibi görevlerde de bulundu. Ayrıca Mısır'da Ezher, Suudî Arabistan'da Melik Abdülaziz, Ümmü'l-Kurâ ve Katar Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde hocalık yaptı. Cezayir'de Emir Abdülkadir Üniversitesi'nde akademi müdürlüğü görevinde bulundu. Bu ülkelerde bir yandan ders verirken bir yandan da radyo ve televizyon programlarıyla geniş halk kitlelerine sesini duyurmaya çalıştı. 1943 yılında Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye'de ihtisasını bitirdi. İhtisas yaparken Abdülazim ez-Zürkanî, Mahmud Şeltût gibi Ezher'in şöhretli âlimlerinden dersler okudu.

Aralık 1953'te iki eski üye ile birlikte İhvân-ı Müslimîn teşkilatı başkanı Hasan el-Hudaybî'nin yerine geçme teşebbüsünden dolayı teşkilatın kurucu üyeliği görevinden uzaklaştırıldı. Ancak teşkilatla organik bağını koparmadı ve Mısır'da islâmî bir parti kurma fikrini desteklemeye devam etti. Hem hitabetiyle hem kalemiyle İslâm tebliğcileri arasında önemli bir yeri olan Gazzâlî, konferans vermek için gittiği Riyad'da 9 Mart 1996'da vefat etti.

Muhammed Gazzâlî mücadeleci bir tebliğ adamıydı. İslâmî tebliğ, adeta onun kişiliği ile bütünleşmişti. Düşündüklerini bıkip usanmadan Ezher ve Amr b. el-As camileri kürsülerinden halka aktarıyordu. Aynı zamanda kuvvetli bir aksiyon adamı olarak da tanınan Gazzâlî'nin başarısının kaynağı, sonucu zafer ya da şehadet olan davası için sarsılmaz azmiydi. 1962 yılında komünistlerin kendisiyle alay etmeleri üzerine söylediği "Bu düşünen baş, şu sarığın altında var olduğu sürece, zulüm ve zorbalığa karşı savaşıır" sözü, onun cesaret ve kararlılığının göstergesidir.

Gazzâlî'nin düşüncesinde odak noktayı Kur'an, sünnet, genelde insanlık tarihi, özelde İslâm tarihi ve genel kültür teşkil eder. Karadâvî'ye göre onun düşüncelerini, ilmî sezgiciliği, akıl, şair bir ruh ve sanatkar bir kişilik süsler. Katı bir hukukçu olmasına rağmen asla bir gelenekçi olmayan Gazzâlî'nin, farklı konulardaki tutum ve düşünceleri islâmî hareket içinde yer alan bütün gruplar tarafından ciddiye alınmıştır. Günümüz müslümanlarının abdest, namaz, hac gibi meselelerle uğraşırken idare, ekonomi ve finans gibi konularda Batı'nın gerisinde kaldıklarını daima vurgulamıştır. Bundan dolayı sosyal ve teknolojik meselelerde bir ölçüde modernist kabul edilebilir. Şark kafasıyla ve katı düşünenleri "bedevî" olarak nitelendirir. Mezhep taassubunu reddeder. Fıkıhta Hanefî, itikatta kadîm selefi olduğunu söyler. Zorlandığı konularda, hiç çekinmeden Zâhiriyye mezhebi de dahil, diğer mezheplerin görüşlerinden de istifade etme cesaretini gösterir. Bu tür düşünce ve uygulamalarından dolayı bazıları tarafından müceddid ve ıslahatçı olarak görülmüştür. O, İslâm düşüncesinde ilk defa modern ihya ve tecdid medresesi fikrini ortaya atan düşünür olarak kabul edilmiştir. Kendisi bu medresenin mensupları arasında Muhammed Abduh, Reşid Rızâ ve XIV. hicrî asrın müceddidi dediği Hasan el-Bennâ'yı da zikreder.

Muhammed Gazzâlî, Osmanlı Devleti'ne saygı duyan ve Osmanlı'nın icraatlarını takdir eden bir tavra sahipti. Kendisini ziyaret eden bir grup Türk öğrenciyeye yaptığı tavsiye ve tesbitlerini "Size Müşir Ahmet Paşa'nın Din ve İlim kitabını (Eser, Hamza Tâhir tarafından ed-Din ve'l-ilm adıyla Arapça'ya çevrilmiş, 1948 yılında Kahire'de basılmıştır) okumanızı tavsiye ederim. Ben eserlerimi yazarken bu kitaptan çok istifade ettim. Ah, keşke bu kıymetli kitabın Arapça baskısını bularak Türkçe'ye tercüme etseniz (Eserin Türkçe neşrinin olmadığını ve aslının kaybolduğunu kastediyor). Ben bu kitabı okumadan önce askerlerin kafalarının çalışmadığına ve ilim adına onlardan hiçbir şey sadır olamayacağına inanırdım. Ne vakit bu kitabı okudum, onların içinden de kalemi kuvvetli âlim kimselerin çıkabileceğine kani oldum" cümleleriyle dile getirir.

Muhammed Gazzâlî, müslümanların çevrelerinde olup bitenlere ilgisiz ve tepkisiz kalmalarına alınmış olacak ki "Bazı uydu yayınlarında gençlerin hevâ ve heveslerini tahrik eden yayınların mevcudiyetini işittim. Bu, beni o kadar endişeye sevketmedi, ama onlara karşı şuurlu ve kuvvetli bir direnişin olmayışına çok üzüldüm" demektedir. Dinler arası diyaloga da işaret eden Gazzâlî, bunu reddetmediğini, ancak bir hedef belirlenerek bunun sınırlarının çizilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tabii ilimlerdeki keşifleri ciddiye aldığı ve

bunları davasını ispat için kullandığı gözlenmektedir. Bu da Gazzâlî'nin geniş bir kültür yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir. O, yetmiş dokuz yıllık bereketli hayatında, İslâm'ı savunmak ve yaymak gayesiyle yaptığı cansiperâne çalışmalarının yanısıra, mevcut kalıpları bir hayli zorlayarak günümüz problemlerine çözüm aramasıyla da lehte ve aleyhte kendisinden söz ettirerek çağdaş İslâm düşüncesine katkıda bulunmuş bir dâvâ adamıdır.

Muhammed Gazzâlî'nin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de hadislerdir. Hadisleri kabul ederken iki dayanağı vardır: Kur'an ve akl-ı selîm. Onun "Buhârî-Müslim hadisi de olsa tenkide tabi tutalım ve hadisleri, Kur'an ve akl-ı selîmin dışında hiçbir otorite kabul etmeksizin şâibeli şeylerden arındırmak maksadıyla eleyelim" şeklindeki görüşü, hadislere iyi nüfuz edilmeden verilmiş bir karar olarak şiddetle tenkit edilmiş, eleme yerine hadisleri yeniden anlamının daha isabetli bir yol olacağı belirtilmiştir. Akli tek referans noktası olarak gören Batı düşüncesine karşı İslâm'ı savunma gayreti, Gazzâlî'de "Ne derler?" şeklinde bir psikoloji oluşturmuş olmalı ki, sonuçta aceleci ve yanlış kararlar almış, bu da fikirlerinin "İslâm'dan taviz verme" olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Gazzâlî aynı zamanda hadisleri iyi anlayamamakla da itham edilmiştir. İmamların nezdinde zayıf kabul edilen ve hatta büyük imamlarca reddedilen görüşlere sahip olduğu ve bunları İslâm'ı gayr-i müslimlere sevdirmek için savunduğu iddia edilmiştir. Metodoloji olarak Gazzâlî'nin fikirlerindeki ana hedef, aslında çağdaş hukuk biliminde hadisin aşırı güven duyulan tarafının gücünü kırmaktır. O sadece Kur'anî güvenilirliği taşıyan mütevatir hadisleri kabul eder ve haber-i vâhid olan hadislere şüpheyle yaklaşır. Gazzâlî'nin hadise karşı bu katı tutumu, iki müslüman topluluğa gösterdiği reaksiyondan kaynaklanmaktadır: Toplumda uygulanacak cezaları haklı çıkarmak için hadisi kaypak bir zeminde kullananlar, görüşlerini ve toplum üzerindeki otoritelerini kuvvetlendirmek için benzer hadisleri kullanan radikal İslâm siyasetçileri. Onun bu tavrı, dışı karşı yürüttüğü tenkidin farklı bir türünü iç bünyede de sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Gazzâlî'nin hitabeti kadar kalemi de kuvvetlidir. Yazdığı eserlerde açık bir üslûp ve kuvvetli bir mantık hakimdir. Telif ettiği altmışa yakın eser ve yüzlerce makalesi, bu özelliğinin yanısıra, günceli yakalamış olmanın tesiriyle de hâlâ aynı ilgi ve istekle okunmaktadır. O, siyasî, kültürel ve sosyal hayata yönelik güncel konularda sesini, başta dergi ve gazeteler olmak üzere, yayın organlarında sıkça duyuran sayılı İslâm düşünürlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dergi ve gazeteler fikirlerine ve kendisiyle yapılan mülâkatlara uzun uzadıya yer vermişlerdir. Suudî Arabistan'da yayımlanan haftalık el-Müslimûn dergisinde "el-Hakku'l-Murr" köşesinde, güncel problemlere islâmî çözümler üretmeye çalışmıştır. Bazı yazılarında İslâm'ın sosyal-siyasî yapısını işlemiş ve şûra fikrini savunmuştur. Ona göre şûra önemli bir islâmî prensiptir. Ancak şu ana kadar gerçekleşmesi için gerekli olan usuller belirlenememiştir. Gazzâlî'yi yine bu tür yazılarında Yahudiler'le yapılan barış görüşmelerine şiddetle karşı çıkarken görüyoruz. Ona göre bu selâm (barış) değil, istislâm (teslim olmak)dir. Yer yer Hıristiyan âlemini de tenkid eder. Bir yazısında "Ben Vatikan'ın kürtaç konusundaki tavizsiz tutumuna karşılık homoseksüellik ve zina hususundaki suskunluğunu anlayabilmiş değilim" der.

Muhammed Gazzâlî, Ezher'de daha üçüncü sınıftayken Hasan el-Bennâ'nın daveti üzerine el-İhvânü'l-Müslimûn dergisinde yazmaya başladı. Yakın arkadaşlarından Yusuf Karadâvî, eş-Şeyhu'l-Gazzâlî kemâ âraftühû (Mansûra 1416/1995) isimli kitabında Gazzâlî'yi gençlik yıllarında haftalık el-İhvânü'l-Müslimûn dergisinde sosyal adalet ve ekonomik düzenle ilgili muhalif yazılarından tanıdığını ve edebî üslûbundan oldukça etkilendiğini ifade eder. Gazzâlî yazı hayatına başladıktan bir süre sonra da ed-Da've dergisinin yayın sekreterliğine getirildi ve Arap memleketlerinde sesini duyurdu.

Başlıca eserleri şunlardır: 1. el-İslâm ve'l-istibdâdü's-siyâsî (Mısır, ts.), 2. Akîdetü'l-müslim (Doha 1983), 3. Huluku'l-müslim (Kahire 1989), 4. et-Taassub ve't-tesâmuh beyne'l-Mesîhiyye ve'l-İslâm (Kahire 1989), 5. Fıkhü's-sîre (Dımaşk 1989), 6. Düstûru'l-vahdeti's-sekâfiyye beyne'l-müslimîn (Dımaşk 1987). Hasan el-Bennâ'nın İslâm için mücadele veren müslümanlarda anlayış birliğinin esaslarını belirlemek üzere kaleme aldığı el-Usûlü'l-'ısrîn adlı kitabına yazdığı bir şerhtir. 7. es-Sünnetü'n-nebeviyye beyne ehli'l-fikh ve ehli'l-hadîs (Kahire 1984). Yazarın Cezayir'de bulunduğu günlerde kaleme alınan bu eser, günümüz selefi hareketine tam bir reddiyedir. Bundan dolayı yazar fazlaca tenkit edilmiş, eserin altıncı baskısında sünnete ve Hz. Peygamber'e olan bağlılığını dile getirerek bu tenkitlere cevap vermiştir. Gayesinin sünneti bazı şaibelerden arındırmak olduğunu söylemekle beraber, aklı ön plana almaktan vazgeçmemesi yazarın tenkit edilmesinin en önemli sebebidir. 8. el-İsti'mar ahkâd ve atma' (Kahire 1957), 9. Nazarât fi'l-Kur'ân (Mısır 1961), 10. Hakîkatü'l-kavmiyyeti'l-Arabiyye ve ustûratü'l-ba'si'l-Arabî (Kahire 1977), 11. el-Cânibü'l-âtifî mine'l-İslâm (Kahire, ts.), 12. el-İslâm fî vechi'z-zahfi'l-ahmer (Kuveyt 1966), 13. ed-Da'vetü'l-İslâmiyye testakbilü'l-karni'l-hâmisi aşer (Zâtü's-selâsil 1980), 14. Müşkilât fî tarîki'l-hayâti'l-İslâmiyye (Beyrut 1983), 15. el-Mehâviru'l-hamse li'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kahire 1989), 16. Kadâya'l-mer'e beyne tekâlfî'r-râkide ve'l-vâfide (Kahire 1990), 17. Tûrâsüna'l-fikrî fî mîzâni's-şer' ve'l-akl (Beyrut 1991), 18. Keyfe neteâme'l maa'l-Kur'âni'l-Kerîm (Mansure 1992), 19. Nahve tefsîr mevdûî li süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kahire 1992), 20. el-İslâmü'l-müfterâ aleyhi beyne's-şüyüüyyîn ve'r-re'si mâliyyîn (Beyrut, ts.).

Eserleriyle, din ve dünya hayatına dair düşünceleriyle İslâm fikir ve kültür dünyasına yepyeni bir soluk getiren Gazzâlî'nin Fıkhü's-sîre (İstanbul 1991), es-Sünnetü'n-nebeviyye beyne ehli'l-fikh ve ehli'l-hadîs (Nebevî Sünnet, İstanbul 1992), Tûrâsüna'l-fikrî fî mîzâni's-şer' ve'l-akl (Düşünce Mirasımız, İstanbul 1994), Cedid hayâtek (Hayatını Yenile, Konya 1997) adlı eserleri Türkçe'ye çevrilmiş, ölümünden sonra 20 Haziran 1996'da Amman'da hatırasına "Muhammed Gazzâlî'nin Fikrî Katkısı" konulu bir de sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyumda sunulan tebliğler sempozyumu düzenleyen el-Mecmeu'l-Melekfî li-Buhûsi'l-Hadarati'l-İslâmiyye ile el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî adlı kuruluşlarca yayımlanmıştır.

Abdullah Hikmet Atan